A photograph of a rock face showing a large, light-colored marble fragment with a prominent shell fossil. The shell is oriented diagonally and shows clear concentric growth lines. The surrounding rock is a darker, greyish-brown color with some smaller, irregular fragments of marble and other fossils scattered around. A red arrow-shaped graphic points from the text on the left towards the fossil.

Μαρμάρινο απότμημα
γαμήλιας λουτροφόρου (περί
το 360–350 π.Χ.) εντοιχισμένο
στο μαντρότοιχο της Οικίας
Καλογιάννη στα Αμπελάκια.
Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ

ΑΡΓΟΣΑΡΩΝΙΚΟΣ

ΣΑΛΑΜΙΝΑ

ΕΥΗ ΜΙΚΡΟΜΑΣΤΟΡΑ
Αρχαιολόγος (ΜΑ)

- 01 Wilhelm von Kaulbach,
«Η ναυμαχία της Σαλαμίνας»,
1868. Maximilianeum–Senatssaal,
Μόναχο.
- 02 Το φέρι μποτ «Τελαμών».
Φωτ.: Γιάννης Κωσταρής.

ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Το νησί πήρε το όνομά του από τη νύμφη Σαλαμίνα, μία από τις είκοσι κόρες του θεού–ποταμού Ασωπού σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση. Από την ένωση της νύμφης με τον Ποσειδώνα γεννήθηκε ο πρώτος βασιλιάς της Σαλαμίνας, ο Κυχρέυς, ο οποίος απεικονιζόταν ως χθόνια μορφή, μισός άνθρωπος, μισός φίδι. Θεωρείτο προστάτης–ήρωας του νησιού, επειδή με την εμφάνισή του κατά τη Ναυμαχία της Σαλαμίνας συνέβαλε στη θετική έκβασή της. Την κόρη του Κυχρέα, Γλαύκη, νυμφεύθηκε ο Τελαμόνας, γιος του Αιακού.

Γιος του Δία και της νύμφης Αίγινας, ο Αιακός, λόγω της σωφροσύνης και της υψηλής αίσθησης δικαίου που τον χαρακτήριζαν, χρίστηκε μαζί με τον Μίνωα και τον Ραδάμανθυ κριτής των ψυχών στον Άδη, όπως πρώτος αναφέρει ο Πλάτωνας.

Κατά την παράδοση ο Αιακός συνεργάστηκε με τον Ποσειδώνα και τον Απόλλωνα για την ανοικοδόμηση των

τειχών της Τροίας, μπροστά από τα οποία πολέμησαν ο γιος του Τελαμώνας και ο εγγονός του Αίαντας.

Από το γένος των Αιακιδών κατάγονταν ο Πηλέας (γιος του Αιακού), ο Αχιλλέας, ο Νεοπτόλεμος και οι βασιλιάδες της Ηπείρου, Περσέας και Πύρρος.

Ο Τελαμώνας είχε λάβει μέρος στην Αργοναυτική Εκστρατεία και στη μάχη εναντίον των Αμαζόνων. Συνεργάστηκε με τον Ηρακλή και πρωταγωνίστησε στην αρπαγή των αλόγων του βασιλιά της Τροίας Λαομέδοντα. Η ίδρυση της λατρείας του Τελαμώνα στην Αίγινα και τη Σαλαμίνα δεν είναι παρά η φυσική συνέπεια των ηρωικών πράξεών του, χάρη στις οποίες άλλωστε είχε εξασφαλίσει και τη διαδοχή του στο θρόνο του Κυχρέα. Κατά τους μεταγενέστερους χρόνους, ο Τελαμώνας παριστάνεται στην αγγειογραφία είτε ως απελευθερωτής της Τροίας είτε να αποχαιρετά τον Αίαντα που αναχωρεί με τους άλλους Αχαιούς για την Τρωική Εκστρατεία.

01

02

Μητέρα του Αίαντα ήταν η Ερίβοια ή Περιβοια, κόρη του βασιλιά των Μεγάρων Αλκάθου και εγγονή του Πέλοπα. Όταν η Περιβοια γέννησε τον Αίαντα, ο Δίας έστειλε θεικό σημάδι. Στον ουρανό εμφανίστηκε ένας αετός, σύμβολο δύναμης, εξουσίας και υπερηφάνειας. Ο ορμητικός Αίαντας οφείλει πιθανόν το όνομά του σε αυτόν τον αετό (το ουσιαστικό «αετός» προέρχεται από το ρήμα της αρχαίας ελληνικής «αἴσσω», που σημαίνει ορμώ).

Ο Αίαντας, «έρκος Αχαιών» κατά την ομηρική διατύπωση, πρωτοστάτησε στη δεκαετή πολιορκία της Τροίας εμψυχώνοντας τους Αχαιούς, επιδεικνύοντας μια γενναιότητα στην οποία μόνο ο Αχιλλέας τον ξεπερνούσε. Όταν ο Αχιλλέας αποσύρεται από τη μάχη, το έπος της *Ιλιάδας* γεμίζει με εικόνες ανδρείας του Σαλαμίνιου βασιλιά. Ήταν εκείνος που προστάτεψε τα νεκρά σώματα του Πάτροκλου και του Αχιλλέα από τους Τρώες, εκείνος που έσωσε τα πλοία των Αχαιών από βέβαιη πυρπόληση, εκείνος που μονομάχησε με τον Έκτορα και υπερίσχυσε. Τα δώρα που αντάλλαξαν μετά τη μονομαχία υπήρξαν μοιραία και για τους δύο. Ο Αίαντας δώρισε στον Έκτορα τη ζώνη του. Όταν ο Αχιλλέας σκοτώνει τον Έκτορα για να εκδικηθεί το θάνατο του Πάτροκλου, σκυλεύει τον νεκρό και με αυτή τη ζώνη δένει το κορμί του στο άρμα του. Ο Έκτορας χάρισε στον Αίαντα το σπαθί με το οποίο εκείνος θα αφαιρέσει τη ζωή του νιώθοντας αδικημένος λόγω της απονομής των όπλων του Αχιλλέα στον Οδυσσέα — καθώς θεώρησε ότι με αυτό τον τρόπο οι Αχαιοί επιβράβευσαν τη δολιότητα και όχι την ανδρεία. Η αυτοκτονία του Αίαντα στο Ίλιον αποτελεί τη γνωστότερη πράξη αυτοχειρίας στην αρχαιότητα, ενώ έχει απεικονιστεί στην κλασική αγγειογραφία αλλά και σε πίνακες ζωγραφικής μεταγενέστερων χρόνων. Μάλιστα έχει ερμηνευθεί από την επιστήμη της ψυχιατρικής ως πράξη του κώδικα τιμής από την πλευρά του πολεμιστή-ήρωα της ομηρικής εποχής (κάτι ανάλογο με το χαρακίρι των Ιαπώνων πολεμιστών). Στο έργο του *Αίας*, ο Σοφοκλής παρουσιάζει τον Αίαντα ανθρώπινο, απογυμνωμένο από την ομηρική

03 Αττικός μελανόμορφος αμφορέας με την αυτοκτονία του Αίαντα, 530–525 π.Χ. Αποδίδεται στον αγγειογράφο Εξηκία. Εικονίζεται ο Αίαντας να στερεώνει στο έδαφος το ξίφος του, πάνω στο οποίο θα πέσει. Boulogne-sur-Mer, Musée Communal (Μ. Τιβέριος (επιμ.), *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία αγγεία*, Εκδοτική Αθηνών, 1996, εικ. 49).

ηρωική πανοπλία. Από την τριλογία του Αισχύλου *Όπλων Κρίσις*, *Θρήισσαι* και *Σαλαμίνας* σώζονται λίγα αποσπάσματα. Ο Αίαντας σύμφωνα με την παράδοση τάφηκε στο Ροίτειο της Τρωάδας. Στη Σαλαμίνα τού αποδίδονταν τιμές ήρωα κατά τον εορτασμό των Αιαντείων, τα οποία μεταφέρθηκαν στην Αθήνα την περίοδο του Πεισίστρατου και του Κλεισθένη και περιλάμβαναν θυσίες, αγώνες εφήβων, πομπή, λαμπαδηδρομίες και κωπηλατικούς αγώνες.

Στη διάρκεια της πολύχρονης πολιορκίας της Τροίας, ο Αίαντας έσμιξε με την Τέκμησσα, κόρη του βασιλιά της Φρυγίας Τελεύτα. Γεννήθηκε ο Ευρυσάκης που, αφού ανέλαβε τη βασιλεία της Σαλαμίνας, έπειτα από το διωγμό του Τεύκρου (αδελφού του Αίαντα) και το θάνατο του Τελαμώνα, ως νόμιμος κληρονόμος παρέδωσε με τον γιο του Φίλαιο το νησί στους Αθηναίους, οι οποίοι σε αντάλλαγμα τους παραχώρησαν το προνόμιο του Αθηναίου πολίτη. Την παράδοση της Σαλαμίνας στους Αθηναίους υπενθύμισε ο Σόλωνας αρκετούς αιώνες αργότερα, το 594 π.Χ., προκειμένου να αφυπνίσει τους εφησυχασμένους συμπολίτες του, ώστε να πάρουν τα όπλα και να διεκδικήσουν από τους Μεγαρείς το νησί. Η Σαλαμίνα θα συνεχίσει να αποτελεί μήλον της έριδος για πολλά ακόμα χρόνια.

Από το γένος του Ευρυσάκη κατάγονταν σημαντικοί πολίτες της αθηναϊκής κοινωνίας, ανάμεσά τους ο Μιλτιάδης, ο Κίμωνας, ο Αλκιβιάδης και ο Θουκυδίδης, ενώ μία από τις δέκα φυλές της Αθήνας ονομαζόταν Αιαντίς. Ο καθηγητής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Α. Αρβανιτόπουλος είχε αναφέρει την ίδρυση ιερού προς τιμήν του Ευρυσάκη στην Αθήνα, το Ευρυσάκειον, και άλσος με βωμό στον Αγοραίο Κολωνό.

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Ο Αντώνιος Χ. Χατζής το 1930 κατέγραψε τα αρχαία ονόματα της Σαλαμίνας: «Λαβών αφορμήν εκ θερινής διαμονής εν Σαλαμίνοι τω 1906 ησχολήθην περί τας αρχαίας ονομασίας της νήσου.

Τη νήσω Σαλαμίνα αποδίδονται τα εξής ονόματα: 1) Σαλαμίς, 2) Κούλουρις ή ορθότερον Κόλουρις (ως θα δειχθή κατωτέρω), 3) Κυχρεία, 4) Σκιράς, 5) Πιτυούσσα, 6) Ιαονία, 7) Πελάνα, 8) Ελαιούσσα, 9) Υδρούσσα, 10) Ελευσίς, 11) νήσος Δράκοντος».

Η πρωιμότερη παρουσία ανθρώπινης δραστηριότητας στο νησί ανάγεται στη Νεότερη Νεολιθική περίοδο (5300–4500 π.Χ.). Επιφανειακές έρευνες έχουν φέρει στο φως κατάλοιπα νεολιθικών εγκαταστάσεων κυρίως στο νότιο και νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού, στις θέσεις Άγιος Νικόλαος στα Λεμόνια, Γκίνανι, Κανάκια, αλλά και στο βορειοανατολικό τμήμα, στη θέση Μαγούλα Κυνόσουρας.

Μόνο το Σπήλαιο του Ευριπίδη στα Περιστερία έχει διερευνηθεί συστηματικά, από την ανασκαφική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Ήρθαν στο φως κεραμικά ευρήματα, ένα ασημένιο περιάπτο, ένα λίθινο ειδώλιο

(«νύμφη Σαλαμίς»), καθώς και ένα ειδώλιο ημιτελές. Τα ευρήματα συνηγορούν υπέρ της λατρευτικής χρήσης του σπηλαίου.

Οικιστικά κατάλοιπα της Πρωτοελλαδικής περιόδου (3200–2000 π.Χ.) έχουν εντοπιστεί στα ακρωτήρια Μερτζάνι στο Μαρούδι και Κόγχη στις Κολώνες, στο νότιο τμήμα του νησιού που βλέπει προς την Αίγινα. Τα ακρωτήρια αποτελούσαν χαρακτηριστικές θέσεις εγκατάστασης των πληθυσμών κατά τους πρωτοελλαδικούς χρόνους. Η επιλογή τους εξασφάλιζε την άμεση πρόσβαση στη θάλασσα, βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του εμπορίου και της αλιείας, και την παράλληλη σχετική προστασία από πιθανές επιδρομές και επιθέσεις. Οικισμοί αυτής της περιόδου φαίνεται ότι είχαν αναπτυχθεί και στον Άγιο Νικόλαο στα Λεμόνια, στη Μυκηναϊκή Ακρόπολη των Κανακίων, αλλά και στις θέσεις Πέτρα Καλογήρου στο Μπασιό και Μαγούλα Κυνόσουρας (Τύμβος Σαλαμινομάχων). Οι εν λόγω θέσεις εντοπίστηκαν σε επιφανειακές έρευνες.

Κατάλοιπα της Μεσοελλαδικής περιόδου (2000–1550 π.Χ.), μιας περιόδου «σκοτεινής», με λιγοστές πληροφορίες, εντοπίζονται στη Σαλαμίνα σε αρκετές θέσεις, με σημαντικά ευρήματα που φωτίζουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων εκείνης της εποχής.

Στη νότια Σαλαμίνα, στη θέση Σκλάβος, σε ύψωμα πάνω από τον όρμο Μαρούδι, εντοπίστηκαν κατόπι επιφανειακής έρευνας ακρόπολη και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα επτά αναλημματικών τοίχων που περιτρέχουν τη βορειοδυτική και τη δυτική πλευρά.

Η αποκάλυψη πήλινων αγγείων εισηγμένων από τη γειτονική Αίγινα αποδεικνύει τη σχέση των κατοίκων του Σκλάβου με τους κατοίκους του οικισμού της Κολώνας.

Ευρήματα της Μεσοελλαδικής περιόδου έχουν επίσης εντοπιστεί στη Μυκηναϊκή Ακρόπολη των Κανακίων, στο Πυργιακόνη και στη συνοικία Κάστρο στο κέντρο της πόλης της Σαλαμίνας, όπου σωστική ανασκαφή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων αποκάλυψε ταφές αυτής της περιόδου με σημαντικά κινητά ευρήματα.

Κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο (1550–1150 π.Χ.) δύο σημαντικά πολιίσματα είχαν αναπτυχθεί: το ένα στο νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού, στα Κανάκια, και το άλλο στο κέντρο της πόλης της Κούλουρης. Στα Κανάκια τα τελευταία 18 χρόνια η ανασκαφική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, υπό τη διεύθυνση του καθ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας Γιάννου Λώλου, συνεχίζει να αποκαλύπτει τον οικιστικό ιστό που εκτείνεται σε παράλιο έξαρμα, συνολικής έκτασης 45 στρεμμάτων. Έχουν αποκαλυφθεί οικίες, βιοτεχνικά κτήρια, ανακτορικό συγκρότημα με δίδυμο μέγαρο και πλήθος κεραμικών και λίθινων αντικειμένων.

Πολυάριθμα ευρήματα έχουν έρθει στο φως από το νεκροταφείο της Αγίας Κυριακής στο κέντρο της πόλης της Σαλαμίνας. Προέρχονται από συστάδες θαλαμοειδών τάφων που αποκαλύφθηκαν κατά τις

ανασκαφές των ετών 1965, 1995, 2008 και προσφάτως, το 2017, από τις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιά και Νήσων. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, εξαιτίας των δημοσίων έργων, έχει αποκαλυφθεί από την Τριανταφυλλιά Κάπτουλα, υπεύθυνη αρχαιολόγο για το νησί, και ο οικισμός στο κέντρο της πόλης της Σαλαμίνας.

Για τη μεταβατική περίοδο της Υπομυκηναϊκής εποχής (1150–1050 π.Χ.), όταν ο υπόλοιπος ελλαδικός χώρος σχεδόν σιωπά, η Σαλαμίνα παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία. Στην περιοχή Αράπη, κοντά στην ύλη του Πολεμικού Ναυστάθμου, ο Π. Καββαδίας ανέσκαψε εκτεταμένο νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων στα τέλη του 19ου αιώνα. Συνολικά ερευνήθηκαν εκατό και πλέον ταφές, οργανωμένες σε επτά παράλληλες σειρές.

Για τους γεωμετρικούς χρόνους (900–700 π.Χ.) έχουμε πλούτο ευρημάτων από τα νεκροταφεία τα οποία έχουν εντοπιστεί σε διάφορες θέσεις, κυρίως στην πόλη της Σαλαμίνας αλλά τα τελευταία χρόνια και στα Αμπελάκια, στη βορειοανατολική πλευρά του νησιού, στο σημείο που αντικρίζει το λιμάνι του Πειραιά. Με την αποκάλυψη εκτεταμένων νεκροταφείων και αρχιτεκτονικών μελών αποδεικνύεται η ύπαρξη μιας ιδιαίτερα ανεπτυγμένης κοινωνίας της Γεωμετρικής περιόδου.

Λιγοστές είναι οι πληροφορίες από την Αρχαϊκή περίοδο (700–480 π.Χ.) και πενιχρές οι αρχαιολογικές μαρτυρίες. Οι ιστορικές πηγές αναφέρουν τη διαμάχη που είχε ξεσπάσει μεταξύ των Αθηναίων και των Μεγαρέων για την κατοχή του νησιού, εξαιτίας της έλλειψης καλλιεργήσιμων γαιών. Αρχικά νικητές ήταν οι Μεγαρείς, όπως και παρέμειναν έως τα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ. Στη συνέχεια ενεπλάκησαν σε έναν σκληρό και μακροχρόνιο πόλεμο με τους Αθηναίους και υπέστησαν σοβαρές απώλειες.

Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι οι Αθηναίοι εξαντλημένοι από αυτή τη διαμάχη αποσύρθηκαν. Είχαν μάλιστα απαγορεύσει επί ποινή θανάτου την αναφορά του ονόματος της Σαλαμίνας, έως ότου ο Σόλωνας, θέλοντας να βοηθήσει την πόλη και τους συνδημότες του που είχαν καταστραφεί οικονομικά από τη μη προσάρτηση νέων καλλιεργήσιμων εδαφών, προσποιήθηκε τον τρελό και απήγγειλε στην Αγορά των Αθηνών το ποίημα «Σαλαμίς», ώστε να τονώσει το ηθικό των συμπολιτών του για να κηρύξουν εκ νέου πόλεμο στους Μεγαρείς, όπως και έγινε.

Μετά την προσάρτηση της Σαλαμίνας στην πόλη των Αθηνών κατά τους κλασικούς χρόνους (490–323 π.Χ.), οι Μεγαρείς κληρούχοι απομακρύνθηκαν από το νησί και αντικαταστάθηκαν από Αθηναίους.

Οι τελευταίες έρευνες αποκάλυψαν ότι κατά τους γεωμετρικούς χρόνους το ισχυρότερο πολιίσμα ήταν στο κέντρο της σύγχρονης πόλης της Σαλαμίνας (σημερινή Κούλουρη). Κατά την Κλασική περίοδο η πρωτεύουσα του νησιού μεταφέρθηκε στα Αμπελάκια, στο βορειοανατολικό τμήμα, λόγω της εγγύτητας με την Αθήνα και τον Πειραιά, πόλεις με μεγάλη οικονομική και εμπορική άνθηση τη συγκεκριμένη περίοδο. Η οικονομική αυτή άνθηση αντικατοπτρίζεται και στη Σαλαμίνα, όπως αποδεικνύει το

- 04 Αρχαίο νόμισμα της Σαλαμίνας. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται ο Αίας ο Τελαμώνιος, βασιλιάς του νησιού. Συλλογή Βιβλιοθήκης Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.
- 05 Αττικός μελανόμορφος αμφορέας, περ. 530 π.Χ. Υπογράφεται από τον Εξηκία. Εικονίζονται ο Αχιλλέας και ο Αϊάντας που παίζουν πεσσούς. Βατικανό, Museo Gregoriano Etrusco (Μ. Τιβέριος (επιμ.), *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία αγγεία*, Εκδοτική Αθηνών, 1996, εικ. 48).
- 06–09 Απόψεις της παλιάς Σαλαμίνας. Φωτογραφικό αρχείο ιστότοπου Salamina Press.

04

05

κλασικό νεκροταφείο, πλούσιο σε επιτύμβιες στήλες. Οι διενεργούμενες από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων σωστικές ανασκαφές έχουν αποκαλύψει τα τελευταία τριάντα χρόνια την αγορά της πόλης, οικίες, συνοικίες με εργαστήρια, ιερά, καθώς και μεγάλο τμήμα του τείχους της πόλης. Σε μικρή απόσταση από αυτήν ο Τύμβος των Σαλαμινομάχων στην Κυνόσουρα διατηρεί άσβεστη την ανάμνηση της περιώνυμης Ναυμαχίας που εκτυλίχθηκε στα στενά του νησιού και κατέληξε στην πανωλεθρία του περσικού στόλου.

Αν και ο Κλεισθένης δεν συμπεριέλαβε το νησί στο μεταρρυθμιστικό του έργο, ούτε αυτό αναγορεύτηκε επισήμως αττικός δήμος, οι Αθηναίοι πολίτες της Σαλαμίνας ανήκαν σε μια αναγνωρισμένη τοπική κοινότητα γνωστή ως «Αθηναίων ο δήμος ο εν Σαλαμίνι». Την κοινότητα της Σαλαμίνας διοικούσε ένας κληρωτός άρχοντας, ο οποίος λάμβανε μισθό μίας δραχμής από την πολιτεία. Την πληροφορία δίνει ο Αριστοτέλης στην *Αθηναίων Πολιτεία* παραθέτοντας και τις αρμοδιότητές του: την απονομή της δεκάτης στο ιερό της Δήμητρας στην Ελευσίνα, τη διοργάνωση των Κατ' Αγρούς Διονυσίων και την εξασφάλιση χορηγιών, την κατανομή των ιδιοκτησιών, την επιβολή προστίμου για παράνομη μίσθωση περιουσιών και τον έλεγχο του οπλισμού του στρατεύσιμου πληθυσμού του νησιού.

Η οικονομία της Σαλαμίνας βασιζόταν κυρίως στη γεωργία, την αμπελουργία και τη μελισσοκομία. Ο Ευριπίδης χαρακτηρίζει τη νήσο «ευάμπελον» και «μελισσοτρόφον», ενώ ο εντοπισμός αρχαίων ελαιοτριβείων πιστοποιεί την ενασχόληση των κατοίκων με την καλλιέργεια της ελιάς.

Το εμπόριο αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης του νησιού χάρη στη μικρή απόστασή του από το ακμάζον λιμάνι του Πειραιά.

Η περσική επίθεση δεν άγγιξε τη Σαλαμίνα. Γι' αυτό το λόγο το 480–479 π.Χ. εγκαταστάθηκε στο νησί αθηναϊκή διοίκηση, καθώς και μεγάλος αριθμός προσφύγων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις.

Κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431–404 π.Χ.) οι Αθηναίοι είχαν κατασκευάσει οχυρό στο Βούδορον, στη χερσόνησο της Φανερωμένης, απέναντι από τη Μεγαρίδα, με σκοπό τον έλεγχο των στενών, ενώ για τη συνολική προστασία του νησιού είχαν στείλει επιπλέον τρεις αθηναϊκές τριήρεις.

Η ήττα των Αθηναίων και η επιβολή του τυραννικού καθεστώτος των Τριάκοντα είχαν ως αποτέλεσμα τη θανάτωση πολυάριθμων πολιτών της Σαλαμίνας. Η σφοδρότατη κατασταλτική επίθεση οφειλόταν κυρίως, όπως υπογραμμίζει η Μ. Taylor, στο ενδεχόμενο να έκρυσαν οι Σαλαμίνιοι ομάδες δημοκρατικών-επαναστατών Αθηναίων εντός των τειχών της πόλης τους. Σε αυτό το κλίμα, ο ίδιος ο Σωκράτης είχε σταλεί στη Σαλαμίνα με εντολή να συλλάβει το συμπολίτη του Λέοντα.

Τον 4ο αιώνα π.Χ. κυκλοφόρησε χάλκινο νόμισμα με τα σύμβολα του νησιού, που πιθανότατα προερχόταν από την

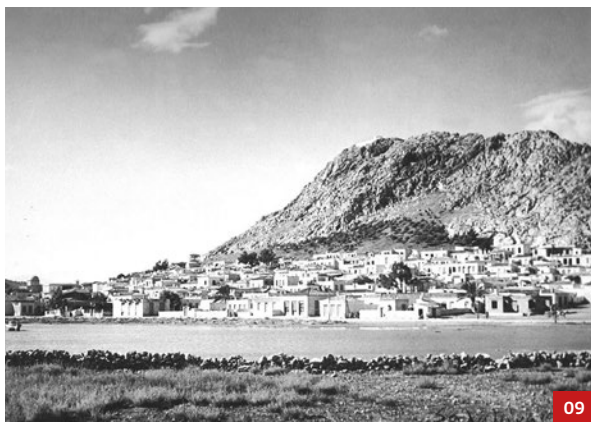
06

07

08

09

πόλη των Αθηνών. Στον εμπροσθότυπο φέρει την κεφαλή της νύμφης Σαλαμίνας και στον οπισθότυπο ξίφος με τελαμώνα, ασπίδα και την επιγραφή ΣΑΛΑ.

Κατά την Ελληνιστική εποχή η Σαλαμίνα ακολούθησε ίδια πορεία με την Αθήνα. Δέχτηκε τις επιθέσεις των διαδόχων του Μ. Αλεξάνδρου, ώσπου κατακτήθηκε τελικά από τον Κάσσανδρο το 318 π.Χ.

Ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, εφαρμόζοντας την πολιτική του Κάσσανδρου, διοίκησε τυραννικά το νησί, στο οποίο η μακεδονική φρουρά παρέμεινε εγκατεστημένη τουλάχιστον μέχρι το 307 π.Χ.

Όπως μας πληροφορεί ο Πausanίας, οι Αθηναίοι τιμώρησαν τους Σαλαμίσιους με εξορία κατηγορώντας τους ότι είχαν παραδώσει οικειοθελώς το νησί στον Κάσσανδρο. Ωστόσο, η κατηγορία ίσχυε μόνο για τους φιλομακεδόνες και όχι για το σύνολο του πληθυσμού.

Υπό την πίεση των βαρβαρικών επιθέσεων, το 227 π.Χ. ο διοικητής της μακεδονικής φρουράς της Αττικής αποφάσισε να αποχωρήσει με αντάλλαγμα το ποσό των 150 ταλάντων. Η αμοιβή δόθηκε και η Σαλαμίνα ενώθηκε ξανά με την Αθήνα.

Η Σαλαμίνα έμεινε προσδεμένη στην πόλη των Αθηνών κατά την παρακμιακή πορεία των επερχόμενων αιώνων της Ρωμαϊκής περιόδου. Ο εμπρησμός της Αθήνας από τον Σύλλα το 86 π.Χ. δεν είχε άμεσο αντίκτυπο στο νησί. Ωστόσο, η επακόλουθη αλλαγή των εμπορικών σταθμών και η άνηση της πειρατείας οδήγησαν στην πτώση της κίνησης στο λιμάνι του Πειραιά και, κατ' επέκταση, της Σαλαμίνας. Ο Πausanίας στα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ. τη βρίσκει έρημη. Καταγράφει τα ερείπια της αγοράς, το ναό του Αίαντα με το άγαλμά του από ξύλο εβένου, το ναό της Αρτέμιδος, το ναό του Κυχρέα, και ένα τρόπαιο προς τιμήν της νίκης στη Ναυμαχία.

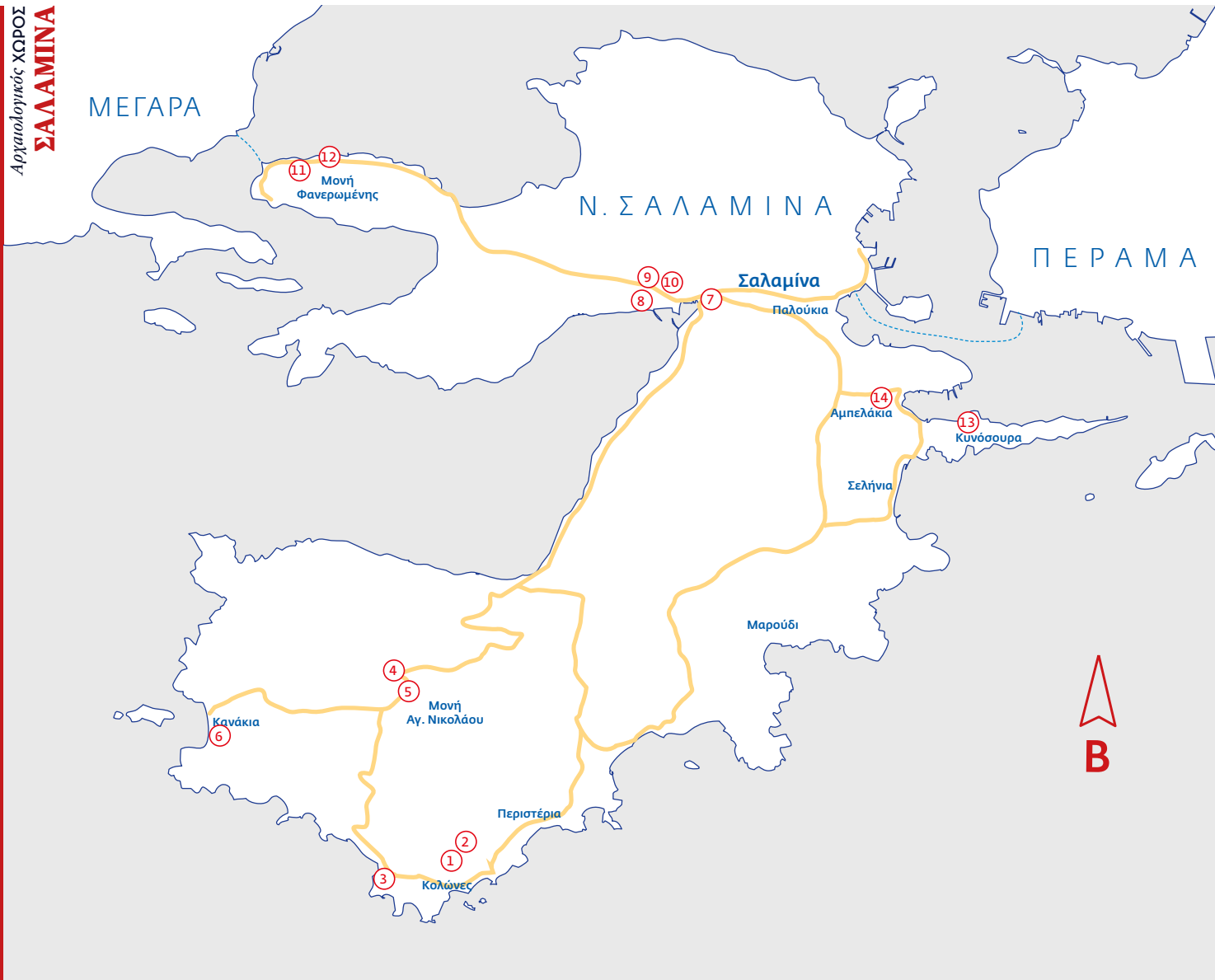
Η Ναυμαχία, ο Αίαντας, ο Ευριπίδης: Χάρη στη φήμη της, η Σαλαμίνα κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους αποτέλεσε πόλο έλξης επισκεπτών και περιηγητών. Ο νεαρός Ρωμαίος ποιητής Aulus Gellius στο έργο του *Noctes Atticae* αναφέρει ότι όταν επισκέφθηκε το σπήλαιο-ησυχαστήριο του ποιητή, το βρήκε διαμορφωμένο σε χώρο προσκυνήματος του τραγωδού.

Η καταστρεπτική, βαρβαρική επέλαση των Ερούλων στην Αττική το 267 μ.Χ. δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Σαλαμίνα.

Από την Παλαιοχριστιανική περίοδο οι αρχαιολόγοι έχουν εντοπίσει αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οικημάτων, ενώ ο Σαλαμίσιος καθηγητής Βυζαντινολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Δ. Πάλλας, είχε καταγράψει ναύδρια μεσοβυζαντινών χρόνων σε όλο το νησί.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Οι αρχαιολογικές έρευνες που έχουν διενεργηθεί στη Σαλαμίνα είναι τόσο σωστικού όσο και συστηματικού χαρακτήρα. Ξεκινούν με τον Σλήμαν το 1883 που στράφηκε στις νησίδες στο βόρειο τμήμα του Στενού της Σαλαμίνας. Ακολούθησαν ο Χ. Τσουντας το 1884 στο Στενό της Σαλαμίνας και ο Π. Καββαδίας το 1896 στην περιοχή του Ναυστάθμου όπου αποκαλύφθηκε πλειάδα τάφων του

Χάρτης της Σαλαμίνας. Σημειώνονται οι θέσεις που περιλαμβάνονται στην περιήγηση.

- 1 Σπήλαιο του Ευριπίδη
- 2 Ελληνιστικό Ιερό του Διόνυσου
- 3 Κυκλωτές ταφικό μνημείο
- 4 Μονή Αγίου Νικολάου στα Λεμόνια
- 5 Άγιος Ιωάννης ο Καλυβίτης
- 6 Μυκηναϊκή Ακρόπολη των Κανακίων
- 7 Λαογραφικό και Ναυτικό Μουσείο της Σαλαμίνας
- 8 Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας
- 9 Ναός Αγίου Δημητρίου / Τάφος Γεώργιου Καραϊσκάκη
- 10 Ναός Αγίου Μηνά
- 11 Μονή Παναγίας Φανερωμένης
- 12 Οικία Άγγελου Σικελιανού
- 13 Τύμβος Σαλαμινομάχων
- 14 Η παλιά πόλη στα Αμπελάκια

- 10 Το σπήλαιο του Ευριπίδη στα Περιστερία. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.
- 11 Εσωτερικό του σπηλαίου του Ευριπίδη. Φωτογραφικό αρχείο ιστότοπου Salamina Press.

10

11

11ου αιώνα π.Χ. Ο Α. Κεραμόπουλλος επικεντρώθηκε στο βόρειο τμήμα του τείχους της Κλασικής περιόδου, ο Ευθ. Μαστροκώστας το 1958 στη θέση Χαλιώτη στα νότια του νησιού και στη θέση Καμίνια στα Αμπελάκια. Ο Β. Πετράκος το 1960 και ο Κ. Δαβάρας το 1964 ανέσκαψαν το γνωστό εκτεταμένο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αγίας Κυριακής στα νοτιοανατολικά της πόλης της Σαλαμίνας. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από τις αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ι. Δεκουλάκου, Μ. Πωλογιώργη και, τα τελευταία 14 χρόνια, από την Τ. Κάττουλα. Στο νότιο τμήμα του νησιού εργάζεται από το 1994 έως σήμερα η ανασκαφική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων υπό τη διεύθυνση του καθ. Γ. Λώλου. Έχοντας εντοπίσει αρχικά το Σπήλαιο του Ευριπίδη και το Ιερό του Διονύσου, συνεχίζει την αποκάλυψη της Μυκηναϊκής Ακρόπολης των Κανακίων. Τα τελευταία δύο χρόνια το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιοτήτων διεξάγει έρευνα στον όρμο του Αμπελακίου, καταγράφοντας τις εγκαταστάσεις του αρχαίου λιμένα. Τέλος, το Φινλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών το 2016 πραγματοποίησε επιφανειακή έρευνα και χαρτογράφηση της αρχαίας πόλης της Κλασικής περιόδου στα Αμπελάκια.

Πρόσβαση: Στη Σαλαμίνα μπορεί να φτάσει κανείς με πλοiάριο ή φέρι μποτ από το λιμάνι του Πειραιά, από το Πέραμα του Πειραιά ή από το Πέραμα της Μεγαρίδας.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 1

1.- Σπήλαιο του Ευριπίδη

Στη νότια Σαλαμίνα, στον όρμο των Περιστεριών, σε υψόμετρο 115 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, δεσπόζει το σπήλαιο του τραγικού ποιητή Ευριπίδη. Έχει συνολικό βάθος 47 μ. και αποτελείται από δέκα χώρους, συμπεριλαμβανομένου του ανδρήρου και ενός μικρού παράπλευρου σπηλαίου.

Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων πραγματοποίησε από το 1994 ως το 1997 ανασκαφική έρευνα στο σπήλαιο σε πολύ δύσκολες συνθήκες, καθώς από το εσωτερικό του αφαιρέθηκε και κοσκινίστηκε επίχωση συνολικού βάρους 120 τόνων. Βάσει των κινητών ευρημάτων αποδείχθηκε η διαφορετική χρήση του σπηλαίου κατά τη διάρκεια έξι περιόδων της ελληνικής προϊστορίας και ιστορίας. Χρησιμοποιήθηκε ως λατρευτικός χώρος κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική περίοδο, ως χώρος ενταφιασμού κατά την Ύστερη Μυκηναϊκή περίοδο, ως ησυχαστήριο, τόπος έμπνευσης και ποιητικής δημιουργίας κατά την Κλασική περίοδο, ως λατρευτικό άντρο κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο με ιδιαίτερη αίγλη στον ρωμαϊκό κόσμο και, τέλος, ως καταφύγιο και χώρος απόκρυψης θησαυρών την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Ένα πολύ σημαντικό εύρημα της ανασκαφικής περιόδου του 1996, μελαμβαφής σκύφος του ύστερου 5ου αιώνα π.Χ. με το όνομα του Ευριπίδη γραμμένο

12

με μεταγενέστερη τιμητική χάραξη, σε συνδυασμό με πληροφορίες από τις αρχαίες πηγές, οδήγησαν στην ταύτιση του σπηλαίου με το ησυχαστήριο του τραγικού ποιητή στο νησί, το θρυλούμενο ως τόπο καταγωγής του.

2.- Ελληνιστικό Ιερό του Διονύσου

Σε κοντινή απόσταση από το σπήλαιο του Ευριπίδη, εντοπίστηκε από την ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1998–2000) αυτόνομο κτηριακό συγκρότημα της Ελληνιστικής περιόδου, κτισμένο σε μικρό πλάτωμα. Αποτελείται από ιερό με μικρό τετράγωνο ναΐσκο (2,50x2,40 μ.) και αύλειο λατρευτικό χώρο με κτιστό θρανίο.

Το συγκρότημα περιλαμβάνει επίσης κρηναία εγκατάσταση με ορθογώνια δεξαμενή νερού (στεγανοποιημένη εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα), η οποία τροφοδοτείται από παρακείμενη φυσική πηγή μέσω ενός πήλινου αγωγού.

Η μελέτη των κινητών ευρημάτων αποδίδει το Ιερό στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. Η σχετικά μικρή διάρκεια λειτουργίας έληξε τον 2ο αιώνα π.Χ., όταν καταστράφηκε πιθανότατα από φυσικά αίτια. Τα σημαντικότερα ευρήματα, τα οποία αποτελούν και τα τεκμήρια ταύτισής του με τη λατρεία του Διονύσου,

13

είναι: μαρμάρινος αναθηματικός φαλλός, το δεξί χέρι μαρμάρινου αγάλματος που κρατάει κάρθαρο, καθώς και πήλινος κάρθαρος με ανάγλυφα θεατρικά προσώπεια στις λαβές. Σημαντική επίσης ήταν η αποκάλυψη τεσσάρων δισκοειδών καλυμμάτων πήλινων κυψελών με ανάγλυφο το γράμμα Ε στο κέντρο τους. Το εύρημα μαρτυρεί την άσκηση μελισσοκομίας στη Σαλαμίνα επιβεβαιώνοντας το χαρακτηρισμό που αποδίδει στην πατρίδα του ο Ευριπίδης στις *Τρωάδες* (798-799: «μελισσοτρόφον Σαλαμίνα»).

Σε άμεση γειτνίαση με το σπήλαιο, το διονυσιακό Ιερό θα πρέπει να συμμετείχε ενεργά στη λατρεία των τοπικών Διονυσίων κατά τους κλασικούς χρόνους, πριν αναδειχθεί κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο σε τόπο προσκυνήματος, καθώς το έργο του Ευριπίδη είχε διαδοθεί σε ολόκληρο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Το αγροτικό αυτό Ιερό ήταν προορισμένο πιθανότατα για τη συλλατρεία Διονύσου–Ευριπίδη.

3.– Κυκλοτερές ταφικό μνημείο

Στο νότιο άκρο της Σαλαμίνας, στη θέση Κολώνες, στην κορυφή του ακρωτηρίου έχει εντοπιστεί κυκλικό ταφικό μνημείο του 4ου αιώνα π.Χ.

- 12 Ελληνιστικό Ιερό του Διονύσου στα Περιστέρια. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.
- 13 Εσωτερικό του Κυκλοτερούς ταφικού μνημείου. Φωτογραφικό αρχείο ιστότοπου *Salamina Press*.
- 14 Μονή Αγίου Νικολάου στα Λεμόνια. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

Από την περίοπτη θέση του, αναγνωρίσιμο και κατά τους νεότερους χρόνους, είχε δώσει λαβή σε ποικίλους χαρακτηρισμούς, όπως: ναός ή παλάτι του Αίαντα (κυρίως από τους ντόπιους), πύργος και παρατηρητήριο.

Κατά την ανασκαφική διερεύνηση που διενήργησε τη δεκαετία του 1990 η τότε Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων αποκαλύφθηκαν τρεις συλημένες σαρκοφάγοι, ίχνη πυράς καθώς και ερυθρόμορφα αγγεία, κυρίως πυξίδες του 375 π.Χ. περίπου, στις οποίες απεικονίζονται σκηνές γάμου.

Τη χρονολόγηση του μνημείου ενισχύει και η κατασκευή της τοιχοδομίας του περιβόλου κατά το ισόδομο τραπεζιόσημο σύστημα με κατακόρυφες διακοσμητικές βελονίες στην όψη των λίθων.

Ο περίβολος, που διασώζει είσοδο από το βορρά, έχει συνολική διάμετρο 10,70 μ. και ύψος 3 μ. Είναι δομημένος εξ ολοκλήρου με μεγάλους λίθους από ντόπιο σκληρό κυανόλευκο ασβεστόλιθο. Οι λίθοι προσαρμόζονται μεταξύ τους με απλή επαφή, χωρίς τη βοήθεια συνδετικού υλικού, ενώ η απουσία εγκοπών ή προεξοχών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι για το σκοπό της ανύψωσής τους χρησιμοποιήθηκαν κεκλιμένα δάπεδα και κατακύλια.

Ο μνημειακός χαρακτήρας του οικοδομήματος παραπέμπει σε δημόσιο σήμα ή κενοτάφιο–ηρώο και όχι σε οικογενειακό τάφο ενός ευκατάστατου μέλους της αστικής τάξης, ίσως κάποιου εμπόρου.

Το 2013 ξεκίνησαν οι αναστηλωτικές εργασίες του μνημείου, οι οποίες ολοκληρώθηκαν με επιτυχία το 2016, ενώ η παράλληλη ανασκαφική έρευνα απέδωσε και άλλα σημαντικά ευρήματα.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 2

4.– Μονή Αγίου Νικολάου στα Λεμόνια

Στη νοτιοδυτική πλευρά του νησιού, στο δάσος των Κανακίων και σε υψόμετρο 250 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, σε μια κατάφυτη πλαγιά από πεύκα, δεσπόζει η Μονή του Αγίου Νικολάου που ιδρύθηκε το 1742. Βορειοανατολικά της και σε κοντινή απόσταση διακρίνονται τα ερείπια της παλαιάς μονής, που χρονολογείται στον 16ο αιώνα.

Στο καθολικό της Μονής, που ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής, το τέμπλο είναι διακοσμημένο με έργα του Αθηναίου ζωγράφου του 18ου αιώνα, Ιωάννη Αθανασίου. Πρόκειται για τέσσερις φορητές εικόνες: του Αγίου Νικολάου, της Βρεφοκρατούσας Παναγίας, του Ένθρονου Χριστού και του Αγίου Ιωάννη.

Σε κοντινή απόσταση από τη Μονή υπήρχε πηγή με το όνομα Λουτρό (ή Λουτρά) της Ωραίας Ελένης, ενώ το μικροκλίμα της περιοχής θεωρείτο εξαιρετικό για τη θεραπεία ασθενών που έπασχαν από πνευμονοπάθειες.

Ο Σαλαμίσιος καθηγητής Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Πέτρος Φουρικής γράφει με θαυμασμό: «Εις τον μακάριον αυτόν τόπον, τον οποίον

15 Το Κυκλωτερές ταφικό μνημείο στις Κολώνες. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

- 16 Το βυζαντινό ναύδριο του Αγίου Ιωάννη του Καλυβίτη. Φωτογραφικό αρχείο ιστότοπου Salamina Press.
- 17 Τμήμα της Μυκηναϊκής Ακρόπολης των Κανακίων. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

16

η φύσις επροίκισε διά τοπίων εν πολλοίς υπερτέρων των Ελβετικών». Σε άλλο σημείο αναφέρει: «τας δε θαυμασίας δύσεις του ηλίου, όστις κρυπτόμενος όπισθεν των μεγαρικών ορέων δίδει εις την ήρεμον του Σαρωνικού θάλασσαν και τα όρη της Σαλαμίνας μαγικάς εικόνας κινούσας εις έκστασιν, θα εχρειάζετο ου μόνον χώρος επαρκής, αλλά και συνεργασία ποιητού και ζωγράφου προς επιτυχή αυτών περιγραφήν».

Αρχαία κατάλοιπα έχουν εντοπιστεί τόσο στη θέση της Μονής του Αγίου Νικολάου στα Λεμόνια (ονομασία που δόθηκε λόγω του λεμονοδάσους που υπήρχε εκεί παλιά) όσο και στον περιβάλλοντα χώρο.

5.- Άγιος Ιωάννης ο Καλυβίτης

Νοτιοανατολικά της Μονής του Αγίου Νικολάου, σε κοντινή απόσταση, βρίσκεται το μονόχωρο, τρίκογχο, τρουλωτό ναύδριο του Αγίου Ιωάννη του Καλυβίτη. Πρόκειται για εξαιρετικό δείγμα αθηναϊκής βυζαντινής αρχιτεκτονικής του 10ου αιώνα μ.Χ.

Το χαρακτηριστικό σχήμα του οκταγωνικού τρούλου αρχαϊκής μορφής οφείλεται στα κύρια σημεία του οκταγωνικού του τυμπάνου, που είναι μεγαλύτερα από τα άλλα.

Σύμφωνα με τον Δημήτριο Πάλλα, το σαλαμινιακό αυτό ναύδριο έφτιαξαν τεχνίτες που προέρχονταν από το αστικό κέντρο των Αθηνών.

17

18, 19 Λαογραφικό Μουσείο
Σαλαμίνας. Απόψεις
της έκθεσης. Φωτ.:
Εύη Μικρομάστορα.

6.- Μυκηναϊκή Ακρόπολη των Κανακίων

Στη νοτιοδυτική ακτή της νήσου, σε παράλιο έξαρμα της περιοχής των Κανακίων, αναπτύσσεται η Μυκηναϊκή Ακρόπολη του 13ου αιώνα π.Χ., η οποία περιλαμβάνει κύριο ανακτορικό συγκρότημα με δίδυμο μέγαρο 750 τ.μ. καθώς και κτηριακό συγκρότημα βιοτεχνικού χαρακτήρα, όπως αποκάλυψε η ανασκαφική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Από το 2001 ήρθαν στο φως σημαντικά κινητά ευρήματα: πήλινα αγγεία, λίθινα και μεταλλίνα εργαλεία, ειδώλια και σφονδύλια. Αξίζει να αναφερθούν ξεχωριστά μια φολίδα από πανοπλία Αιγύπτου πολεμιστή με τη σφραγίδα του Ραμσή Γ', λάφυρο ή ενθύμιο συμμαχίας, καθώς και ένας ψευδόστομος αμφορέας εμπορικού τύπου, κυπριακής προέλευσης, απόδειξη των σχέσεων της μητρόπολης με τη Σαλαμίνα της Κύπρου. Σύμφωνα με την παράδοση ο Τεύκρος, όταν εκδιώχθηκε από τον πατέρα του, Τελαμώνα, επειδή δεν απέτρεψε την αυτοκτονία του αδελφού του Αίαντα στην Τροία, ίδρυσε στην Κύπρο μια νέα πόλη με το όνομα της γενέτειράς του.

Στη νότια κλιτύ το παλαιότερο μονοπάτι αναδιαμορφώθηκε ώστε να προσφέρει ομαλή πρόσβαση στον κύριο τομέα των ανασκαφών.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 3

7.- Λαογραφικό και Ναυτικό Μουσείο της Σαλαμίνας

Το Λαογραφικό και Ναυτικό Μουσείο της Σαλαμίνας στεγάζεται στο Δημαρχείο του νησιού. Εδώ ξετυλίγεται η πλούσια λαογραφική παράδοση του νησιού μέσα από μια πολυάριθμη συλλογή αντικειμένων καθημερινής χρήσης και όχι μόνο, αντιπροσωπευτικών του βίου των Κουλουριωτών του 18ου και 19ου αιώνα. Η συλλογή περιλαμβάνει αργαλειούς, εργαλεία διάφορων επαγγελμάτων, κεραμικά και χάλκινα αγγεία και οικιακά σκεύη.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η συλλογή της τοπικής, παραδοσιακής ενδυμασίας, της ακριβότερης στην Ελλάδα, την οποία στολίζει γιορτανάκι από κοράλλια και χρυσά φλουριά.

Η ενεργή συμμετοχή των Σαλαμινίων στον αγώνα της απελευθέρωσης από τον οθωμανικό ζυγό σηματοδοτείται από συλλογή όπλων εκείνης της περιόδου (σπάθες, γιγατάνια, καριοφιλία, πιστόλες, ξίφη) καθώς και από ένα αργυρόκουμπο της φέρμελης του Γεώργιου Καραϊσκάκη.

Η έκθεση ολοκληρώνεται με εικόνες της Μεταβυζαντινής περιόδου, εκκλησιαστικά σκεύη και ιερατικά αντικείμενα, καθώς και με σπάνια έγγραφα των δύο περασμένων αιώνων (προικοσύμφωνα, ξωφύλλια, δημόσια έγγραφα). Την έκθεση συνοδεύει πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το 1865 και εξής.

Το Ναυτικό Μουσείο περιλαμβάνει αντικείμενα από τη μακραίωνη αλιευτική και ναυτική παράδοση

18

19

20

- 20 Το Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας.
- 21 Το προαύλιο του Αρχαιολογικού Μουσείου. Φωτογραφικό αρχείο ιστότοπου Salamina Press.

του νησιού, πολεμική ή εμπορική. Τα κουλουριώτικα καράβια είχαν την απόλυτη υπεροχή στη μεταφορά κάρβουνου από τη Χαλκιδική, το οποίο χρησιμοποιούνταν ως καύσιμη ύλη τον 19ο αιώνα.

8.- Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας

Το Αρχαιολογικό Μουσείο στην περιοχή του Αγίου Νικολάου στεγάζεται σε ένα από τα δέκα εξατάξια σχολεία που ίδρυσε ο Ιωάννης Καποδίστριας σε όλη την Ελλάδα. Στις αίθουσες του πρώην 1ου Δημοτικού Σχολείου παρουσιάζεται η μακρά σαλαμινιακή ιστορία με αρχαιολογικά ευρήματα από την Τελική Νεολιθική έως και τους βυζαντινούς χρόνους.

Ο ενεπίγραφος σκύφος με το όνομα του τραγικού ποιητή Ευριπίδη από το ομώνυμο σπήλαιο, πληθώρα μυκηναϊκής κεραμικής από τα νεκροταφεία της πόλης της Σαλαμίνας και το ανακτορικό συγκρότημα των Κανακίων, τα μετάλλια αντικείμενα και τα πήλινα αγγεία από τα πλούσια νεκροταφεία των γεωμετρικών χρόνων από το κέντρο της πόλης της Σαλαμίνας και των κλασικών χρόνων από τον οικισμό των Αμπελακίων (πρωτεύουσα της νήσου κατά την Κλασική περίοδο) και από τον Τύμβο των Σαλαμινομάχων, τα χάλκινα κτερίσματα γυναικείας ταφής, όπως κάτοπτρα και καλλωπιστικά εργαλεία, χάλκινο πυκτό κάτοπτρο με ανάγλυφη παράσταση Αφροδίτης και Έρωτα, χάλκινο

21

22

- 22 Ο τάφος του Γεώργιου Καραϊσκάκη στο ναό του Αγίου Δημητρίου. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.
- 23 Ο ναός του Αγίου Μηνά. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

23

στεφάνι Ελληνιστικής περιόδου με καρπούς από χρυσό, καθώς και αντικείμενα καθημερινής χρήσης ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων εκτίθενται στις προθήκες αυτού του μικρού αλλά σημαντικού μουσείου.

Η μεγάλη συλλογή από επιτύμβιες στήλες φανερώνει την ακμή του νησιού κατά την Κλασική περίοδο. Η έκθεση ολοκληρώνεται με ψηφισματικά ανάγλυφα καθώς και με πλούσιο εποπτικό υλικό επικεντρωμένο στον ομηρικό Αίαντα και στη Ναυμαχία της Σαλαμίνας.

9.- Ναός Αγίου Δημητρίου / Τάφος Γεώργιου Καραϊσκάκη

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, που ανήκει στον τύπο της βασιλικής μετά τρούλου, ιδρύθηκε το 1806 πάνω στα ερείπια παλαιότερου ναού του 17ου αιώνα και αντιγράφει, ως προς την αρχιτεκτονική δομή, το καθολικό της Μονής Παναγίας Φανερωμένης.

Ο δεσποτικός θρόνος και ο άμβωνας είναι έργα του Τηνιακού γλύπτη Γιαννούλη Χαλεπά, ενώ οκτώ αγιογραφίες φέρουν την υπογραφή του Σαλαμίνιου ζωγράφου Πολυχρόνη Λεμπέση.

Ο οπλαρχηγός Γεώργιος Καραϊσκάκης επισκεπτόταν συχνά τον αφιερωμένο στον προστάτη αγίο του ναό, ο οποίος έμελλε να αποτελέσει την ύστατη κατοικία του. Αυτή ήταν η τελευταία επιθυμία του λίγο πριν ξεψυχήσει στις 23 Απριλίου του 1827, μετά τον θάνασμο τραυματισμό του στη μάχη του Φαλήρου. Το 1835, με βασιλικό διάταγμα του Όθωνα, μεγάλο τμήμα των οστών του μεταφέρθηκε σε κενοτάφιο στο Φάληρο. Από το 1995 ο Τάφος του Καραϊσκάκη εντός του ναού του Αγίου Δημητρίου είναι επισκέψιμος. Η προτομή του «γιου της Καλογριάς», όπως συνήθιζαν να τον αποκαλούν, κοσμεί τον αύλειο χώρο του ναού, ενώ κάθε χρόνο διοργανώνονται προς τιμήν του τα Καραϊσκάκεια.

10.- Ναός του Αγίου Μηνά

Αφιερωμένος στον πολιούχο της πόλης της Σαλαμίνας, ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Μηνά ιδρύθηκε το 1869 και εγκαινιάστηκε στις 30 Ιουνίου του 1887. Το αρχαίο οικοδομικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε αφειδώς στην κατασκευή του υποδεικνύει την ύπαρξη αρχαίου οικοδομήματος, πάνω στα θεμέλια του οποίου κτίστηκε ο χριστιανικός ναός. Ο ναός κοσμείται με έργα του Γιαννούλη Χαλεπά και του Πολυχρόνη Λεμπέση, ο οποίος κατοικούσε στο κέντρο της πόλης σε κοντινή απόσταση από τον ναό.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 4

11.- Μονή Παναγίας Φανερωμένης

Η Μονή της Παναγίας Φανερωμένης στο βορειοδυτικό άκρο της Σαλαμίνας, απέναντι από τη Μεγαρίδα, κυριαρχεί σε ένα τοπίο με ελαιώνες και πευκοδάσος που απέχει λίγα μέτρα από τη θάλασσα και εναρμονίζεται πλήρως με τη μεσογειακή φύση. Σε μικρή απόσταση

24 Σε αυτό το σπίτι έζησε από το 1938 έως το 1949 ο Άγγελος Σικελιανός.
Φωτογραφικό αρχείο ιστοτόπου Salamina Press.

25

26

- 25 Edward Dodwell, «Η Μονή της Παναγίας Φανερωμένης στη Σαλαμίνα» (*Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A &c., Rodwell and Martin, Λονδίνο 1819*).
- 26 Ανάμεσα στις ελιές και το πευκοδάσος διακρίνεται η Μονή της Παναγίας Φανερωμένης. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

βρίσκεται η οικία του Άγγελου Σικελιανού.

Η ίδρυση της Μονής συνδέθηκε με τον Όσιο Λαυρέντιο, κτήτορά της, μετά την εύρεση της ομώνυμης εικόνας στα τέλη του 17ου αιώνα. Σε μικρό ύψωμα νοτιοανατολικά της Μονής σώζεται το ασκηταριό του, ενώ η τίμια κάρα του φυλάσσεται στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου. Η Μονή χρονολογείται στους μεσοβυζαντινούς χρόνους (13ος αι. μ.Χ.), ίσως και νωρίτερα, ενώ το καθολικό της, το οποίο ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με τρούλο και έχει στοιχεία δυτικής αρχιτεκτονικής, προβάλλει έντονα τα χαρακτηριστικά του φρουριακού τύπου των μεταβυζαντινών μοναστηριών, εμπλουτίζοντας έτσι την ιστορία της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής. Ο πλούσιος εικονογραφικός διάκοσμος του καθολικού (3.597 μορφές) άρχισε να φιλοτεχνείται το 1735 από τον σπουδαίο αγιογράφο Γεώργιο Μάρκου και ομάδα μαθητών του.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και της Ελληνικής Επανάστασης, η Μονή υπήρξε καταφύγιο για τον άμαχο πληθυσμό, φιλοξένησε συναντήσεις οπλαρχηγών, στέγασε πληρωμένους αγωνιστές. Ο ηγούμενός της, Γρηγόριος Χατζηθανασίου–Κανέλλος, ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Ο χώρος της δεν κυριεύτηκε ποτέ από τους Τούρκους. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η Μονή και στα νεότερα χρόνια. Αδιάψευστοι μάρτυρες της διαχρονικής παρουσίας της είναι τα ιερά κειμήλια, τα πολύτιμα χειρόγραφα (ορισμένα μεταφέρθηκαν από τη Βιβλιοθήκη της Κοινότητας των Αθηνών το 1822), ο τάφος του οπλαρχηγού Ιωάννη Γκούρα στον προαύλιο χώρο του καθολικού, καθώς και η ενεπίγραφη επετειακή πλάκα που πιστοποιεί τη μεταφορά του Βασιλικού Ναυστάθμου από τον Πόρο στη Σαλαμίνα το 1878.

Νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά του καθολικού της Μονής, στον προαύλιο χώρο της, έχουν εντοπιστεί διάσπαρτα ιωνικά κιονόκρανα, εντοιχισμένη μαρμάρινη

γυναικεία μορφή (θεότητα;), εντοιχισμένο απότμημα μαρμάρινης ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης με ανθεμωτή επίστεψη και μαρμάρινο πόδι λέοντα από βάθρο. Πλήθος εντοιχισμένων αρχιτεκτονικών μελών στο ανατολικό τμήμα του καθολικού και στον παρακείμενο ναό του Αγίου Νικολάου υποδηλώνουν την ύπαρξη αρχαίου οικοδομήματος (ιερού;), πάνω στα θεμέλια του οποίου κτίστηκε ο χριστιανικός ναός.

12.- Οικία Άγγελου Σικελιανού

«Γαλάζια τριήρη στο βυθόν, ανάμεσα σε εαρινούς αφρούς η Σαλαμίνα» αναφέρει ο Άγγελος Σικελιανός στο ποίημά του «Παλαμάς». Εντυπωσιασμένος από τη φυσική ομορφιά του τοπίου, όταν επισκέφθηκε το 1933 το δάσος της Φανερωμένης μαζί με τη δεύτερη σύζυγό του Άννα Καμπανάρη, ζήτησε να του παραχωρηθεί από τη Μονή Φανερωμένης άδεια διαμονής σε ένα μικρό οίκημα στον παράλιο όρμο της περιοχής. Το μικρό αυτό οίκημα, όπου ο ποιητής έζησε με τη σύζυγό του τα τελευταία χρόνια της ζωής του, από το 1938 έως το 1949, υπήρξε ένας από τους πολλούς ανεμόμυλους του νησιού. Από τα ερείπιά του κατασκευάστηκε μικρό κτήριο για τη μεταφορά του Βασιλικού Ναυστάθμου.

Το κτήριο στέγασε το Διοικητήριο από το 1878 έως το 1881.

Μετά το θάνατο του Σικελιανού, το οίκημα ερήμωσε, ώσπου το 1991, σε σχετική εκδήλωση του Δήμου Σαλαμίνας, η σύζυγός του, Άννα Σικελιανού, εξέφρασε την επιθυμία να δημιουργηθεί μουσείο με δικά τους προσωπικά αντικείμενα που θα δώριζε η ίδια. Το καλοκαίρι του 2006, σε συνεργασία με την Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων Αττικής, εγκαινιάστηκε το μουσείο που φιλοξενεί έπιπλα, φωτογραφίες, επιστολές και άλλα αντικείμενα από τη ζωή του ζευγαριού. Σε κοντινή απόσταση από την οικία βρίσκεται η προτομή του ποιητή.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 5

13.- Τύμβος Σαλαμινομάχων

Το ακρωτήριο Κυνόσουρα, στην ανατολική πλευρά του νησιού, αποτελεί το ανατολικό, στενό στόμιο του πορθμού, σε κοντινή απόσταση από τη νησίδα Ψυττάλεια.

Στο στενό αυτό σημείο στάθμευσε ο ελληνικός στόλος την παραμονή της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας (480 π.Χ.). Το ακρωτήριο πήρε το όνομά του, κατά μία εκδοχή, από το σκύλο του Θεμιστοκλή, που λέγεται ότι ετάφη εκεί. Μια άλλη εκδοχή αποδίδει το όνομα στο σχήμα του ακρωτηρίου, που θυμίζει ουρά σκύλου. Εκεί στήθηκε και το Τρόπαιον. Στο σημείο έχουν μεν εντοπιστεί αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αλλά το μεγαλύτερο τμήμα του Τροπαίου πιθανότατα έχει καταρρεύσει και βυθιστεί στη θάλασσα.

Ο Τύμβος των Σαλαμινομάχων βρίσκεται στη θέση Μαγούλα. Σε αυτό το συμπέρασμα οδήγησαν οι

27 Χάλκινο άγαλμα του Αχιλλέα Βασιλείου στον Τύμβο των Σαλαμινομάχων. Φωτ.: Θανάσης Βλαστός.

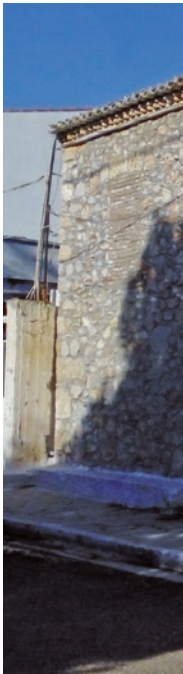

28

29

30

28, 31 Όψεις της παλιάς πόλης των Αμπελακίων. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

29 Απότμημα μαρμάρινης λουτροφόρου εντοιχισμένο στον περίβολο της Οικίας Καλογιάννη στα Αμπελάκια. Φέρει ανάγλυφες πεταλόσχημες ραβδώσεις και ζώνη με διπλό πλοχμό. Χρονολογείται περί το 360–350 π.Χ. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

30 Πιθάρια στον αύλειο χώρο της Μονής Φανερωμένης. Φωτ.: Εύη Μικρομάστορα.

31

ανασκαφικές έρευνες του 1976 και του 1980 (είχε προηγηθεί εκείνη του 1965), που διενήργησε η Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Η σωζόμενη τεχνητή επίχωση του Τύμβου είναι 0,90 μ. Συγχρόνως αποκαλύφθηκε τμήμα της κυκλικής λίθινης κατασκευής του με διάμετρο 20 μ., δομημένης από πώρινους λίθους μεσαίου και μικρού μεγέθους καθώς και από άφθονη λατύπη που, όπως διαπιστώθηκε, προερχόταν από γειτονικό, αρχαίο λατομείο.

Σε βάθος 1,10–1,20 μ. από το ψηλότερο σωζόμενο τμήμα του Τύμβου αρχίζει ο φυσικός βράχος πάνω στον οποίο είναι κατασκευασμένος. Η έρευνα στις πλαγιές του λόφου δεν έχει ολοκληρωθεί. Το μνημείο σήμερα κοσμεύεται από το χάλκινο άγαλμα των Σαλαμινομάχων που φιλοτέχνησε ο γλύπτης Αχιλλέας Βασιλείου.

14.– Η παλιά πόλη στα Αμπελάκια

Σε κοντινή απόσταση από τον Τύμβο των Σαλαμινομάχων, σχεδόν 2 χλμ. προς τα βορειοδυτικά, απλώνεται η πόλη των Αμπελακίων, πρωτεύουσα του νησιού κατά τους κλασικούς χρόνους, με μεγάλη οικονομική άνθηση, όπως αποδεικνύεται από τον πλούτο των ευρημάτων του νεκροταφείου της. Από τον μεγάλο αριθμό επιτύμβιων στηλών από πεντελικό μάρμαρο ξεχωρίζει μία στην οποία παριστάνεται νεαρός ηθοποιός κρατώντας θεατρική

μάσκα. Πρόκειται για σπάνια απεικόνιση, που προδίδει φειδιακό εργαστήριο. Σήμερα βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά. Η ανασκαφική έρευνα της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων εντόπισε τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης και κατάλοιπα αυτής, συμπεριλαμβανομένου και του αρχαίου λιμανιού, στον όρμο του οποίου εκτυλίχθηκε η Ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Η αρχαία με την παλιά και τη σύγχρονη πόλη συνυπάρχουν αρμονικά, εικονογραφώντας την ιστορική συνέχεια του τόπου.

Η περιήγηση στα στενά πλακόστρωτα της Παλαιάς Αγοράς της πόλης αποτελεί μοναδική εμπειρία. Ανάμεσα στα αρχοντικά των αρχών του περασμένου αιώνα ιδιαίτερη θέση κατέχει η οικία των Καλογιανναίων. Στο κατώφλι της εντοπίστηκε το 1898, και παραδόθηκε στον Στέφανο Δραγούμη από τους ιδιοκτήτες, μαρμάρινη πλάκα από τον τάφο των Κορινθίων Σαλαμινομάχων με ελεγειακό επίγραμμα του ποιητή Σιμωνίδη. Στην περιήγηση εντάσσονται χαρακτηριστικά δείγματα της νεότερης αρχιτεκτονικής του Αργοσαρωνικού, χαμηλές και δίπατες οικίες αθηναϊκού τύπου (μακρόστενες κατασκευές σε σχήμα γάμα με κοινό αύλειο χώρο) και χριστιανικοί ναοί με ενσωματωμένο αρχαίο οικοδομικό υλικό (Εισόδια της Θεοτόκου, Άγιος Πέτρος, Άγιος Ιωάννης).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γκητάκος Μ., *Η μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Εκδόσεις Ιεράς Μητροπόλεως Μεγάρων και Σαλαμίνας, Αθήνα 2003.
- Δεκουλάκου Ι., «Κυκλοτερές Ταφικό Μνημείο στις Κολώνες Σαλαμίνας», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 140, 2001.
- Καργάκος Σ.Ι., *Ιστορία των Αρχαίων Αθηνών*, τόμ. Γ', Gutenberg, Αθήνα 2004.
- Λώλος Γ., «Το Σπήλαιο του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα», *Επτάκυκλος* 150 (Ιούλιος 2000).
- Λώλος Γ., «Ο Χρήστος Τσουντας στο Στενό της Σαλαμίνας, 1884: Η πρώτη οργανωμένη υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα στην ιστορία», *Ενάλια* 7, Αθήνα 2003.
- Λώλος Γ., «Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη Νότια Σαλαμίνα κατά το 2006. Έκθεση αποτελεσμάτων», *Ακάμας* 1, Μάρτιος 2007.
- Μικρομάστορα Ε., «Ιερά μονή Παναγίας Φανερωμένης Σαλαμίνας. Μια νέα περιήγηση», *Ακάμας* 3, 2009.
- Πάλλας Δ., «Αρχαιολογικές Επισημάνσεις στην Σαλαμίνα», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 42 (1987).
- Πάλλας Δ., *Το ναύδριο του Αγ. Ιωάννη του Καλυβίτου*, έκδ. Ι.Μ. Αγ. Νικολάου Σαλαμίνας, Σαλαμίνα 1994.
- Παναγόπουλος Γ., *Η Σαλαμίνα στην Αρχαιότητα, ο τόπος και οι άνθρωποι*, Σαλαμίνα 1984.
- Ραγκαβής Α., *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, τόμ. Β', Αναστατική Έκδοση, Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996.
- Ρισπέν Ζ., *Μεγάλη Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. Β', μτφρ.: Άρης

Αλεξάνδρου, Εκδοτικά Βιομηχανικά Επιχειρήσεις, Κουτσούμπος Λ.Α.Ε.

Taylor M.C., «Salamis and Salaminioi. The history of an unofficial Athenian Demos», *Αρχαία Ελλάς*, τόμ. 5, J.C. Gieben, Amsterdam 1997.

Τσαμίλης Γ.Β., *Εξωκλήσια και μικροί ναοί της νήσου Σαλαμίνας, από το Βυζάντιο μέχρι σήμερα*, Περιφερειακές Εκδόσεις Ολόγραμμα, 2010.

Τσαραβόπουλος Α., «Κυνόσουρα (Τύμβος Σαλαμινομάχων)», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 36 (1981), Χρονικά.

Τσιριβάκος Ηλ., «Μαγούλα», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 22 (1967), Χρονικά.

Φουρικής Π., *Η Ιερά μονή Αγ. Νικολάου Λεμονιών*, έκδ. Ι.Μ. Αγ. Νικολάου Σαλαμίνας, Σαλαμίνα 1994.

Χατζής Α., «Τα αρχαία ονόματα της νήσου Σαλαμίνας», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1930.